

11. Довганич О., Пашкуй З., Троян М. Закарпаття в роки війни. – Ужгород, 1990. – С. 18.
12. История дипломатии – Т. III. – М., 1965. – С. 748.
13. OL. KUM, Res. pol., 1938. 23 es., 11. tétel, 26 lap.
14. Венгрия и вторая мировая война – М., 1962. – С. 145.
15. Там же.
16. Там же.
17. Там же.
18. Венгрия и вторая мировая война. – С. 142.
19. Там же.
20. Венгрия и вторая мировая война. – С. 146.
21. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. – III köt. – 274. old.
22. Ibid. – 275. old.
23. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. – III köt. – 275. old.
24. Венгрия и вторая мировая война. – С. 129.
25. Там же. – С. 133.
26. Там же. – С. 133.
27. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – Ужгород, 1995. – С. 323.
28. Див.: Довганич О., Пашкуй З., Троян М. Закарпаття в роки війни. – С. 19–20.
29. Цит. за Стерчо П. Карпато-Українська держава. – С. 178.
30. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – С. 324.
31. Венгрия и вторая мировая война. – С. 136.
32. Там же. – С. 138.

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАКАРПАТТЯ З УКРАЇНОЮ: особливості дискусій в історіографії 90-х років

Проблеми історії возз'єднання Закарпаття з Україною в 90-ті роки стали предметом підвищеної уваги з боку вчених, політиків і громадськості в регіональному, загальнодержавному та й центральноєвропейському масштабі. Протягом цілого десятиліття суспільний інтерес до ключового питання в новітній історії краю періодично та кон'юнктурно коливався і не рідко мав суперечливу спрямованість чи мету. Найбільш гострі публічні дискусії щодо характеру подій 1944-1945 рр. в Закарпатті розгорнулися переважно в засобах масової інформації в першій половині 90-х років, набираючи нерідко запалітеного характеру. І лише з середини 90-х дискусії з питання возз'єднання Закарпаття з Україною були накінець в основному переведені в площину серйозних наукових диспутів.

З-поміж найсерйозніших вітчизняних публікацій 90-х років варто виділити шнайперш етапно-підсумкові, які відображали рівень вивчення проблеми за конкретний відрізок часу. В 1995 р. побачив світ другий том фундаментальних "Нарисів історії Закарпаття", останній розділ яких по-новому і вельми зважено висвітлював проблеми возз'єднання.¹ А в 1997 р. опубліковано синтезовану працю про історичне значення возз'єднання Закарпаття з Україною, де містилася й оцінка сучасними офіційними представниками української держави цього доленосного акту.² І, накінець, в 1999 р. джерельну базу вивчення проблеми суттєво збагатили публікація нових архівних документів і матеріалів - "Возз'єднання".³ Правда, лише у другому, доповненому й виданні в 2000 р. було дотримано вимоги до наукового археографічного збірника.⁴

Та реально існуюча різна ідейна і концептуальна заангажованість дослідників новітньої історії краю зумовлює значну специфіку підходів окремих груп вчених до висвітлення проблеми возз'єднання Закарпаття з Україною. Серед робіт сучасних українських і зарубіжних дослідників погляди на політико-дипломатичну, міжнародно-правову і фактичну підготовку виходу Закарпатської України із складу Чехословацької Республіки і входження краю до СРСР (України) коливаються в амплітуді від оцінки цього процесу, як акту справжнього народного волевиявлення по возз'єднанню краю з

Україною - до категоричного твердження про ретельно заплановану сталінським керівництвом СРСР кампанію тиску на чехословацьке керівництво, зокрема і шляхом організації загальнонародного об'єднаного руху в Закарпатті, для загальнонародного відриву краю від держави-союзниці по анексіоністській коаліції - ЧСР. Більш близькою до істини є антигітлерівської коаліції - ЧСР. Більш близькою до істини є вважана і поміркована точка зору провідних закарпатських істориків М.М.Болдижара, І.М.Гранчака, О.І.Довганича, М.П.Макари та інших, які впродовж 90-х років публічно відстоювали ідею історичної прогресивності возз'єднання Закарпаття з Україною.

У солідній монографічній роботі з питань чехословацько-радянського співробітництва 40-х років, виданій у Москві в 1990 р., відомий богеміст І.Поп вперше відкрито серед істориків колишнього СРСР по-новому проаналізував передумови, безпосередні чинники і перебіг процесу возз'єднання Закарпаття з Україною в 1944-1945 рр.⁵ Досить гостро висловив І.Поп свою позицію в 1995 р. у статті "Режисери і статисти. "Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною" в дзеркалі московських документів 1944-1945 рр."⁶ Він детально розгорнув і документально підтвердив точку зору, яку ще з початку 90-х років публічно висловлювали чеські історики - К.Капцан, Т.Брод, Я.Горжец та інші. Один з перших розділів монографії К.Капцана "Права про Чехословаччину 1945-1948 рр." (1990 р.) спеціально присвячений проблемі Закарпаття.⁷ Для широкого загалу читачів основні питання дипломатичної боротьби щодо повоєнної долі Закарпаття виклав Т.Брод в історико-публіцистичному серіалі на сторінках пражського журналу "Рефлексе". Серіал складався із 3-х частин, присвячених окремим періодам перебування краю у складі Чехословаччини. Завершальна частина даної публікації, під заголовком - "Справа про здійснене прагнення", змальовує події 1944-1945 рр.⁸ Автор вважає проблему Закарпаття "першим екзаменом" для повоєнного СРСР з предмету поваги незалежності і суверенітету невеликих східноєвропейських країн. Цього екзамену Кремль не склав. Т.Брод, однак, пояснює невдачу спроби спеціального урядового чехословацького делегата Ф.Немца відновити контроль ЧСР над Закарпаттям восени 1944 р. тільки підступністю та інтригами радянських і місцевих комуністів. Т.Брод у даній статті одним з перших висловив тезу про вирішальну роль тогочасного керівництва України у приєднанні краю до СРСР. Це положення надалі утвердилося в більшості

публікацій, хоча сумнівно, що Київ і український комуністичний лідер М.С.Хрущов могли дозволити собі в 1944-1945 рр. будь-яку жонгльовану політичну самостійність без санкції Кремля.

Концетрованою та більш жорсткою концепцією щодо правочинності возз'єднання Закарпаття з Україною першим оприлюднив пражський публіцист, один із засновників в 1990 р. чеського "Товариства друзів Підкарпатської Русі" Я.Горжец (літературний псевдонім, прізвище - Галбюбер, народився в 1921 р. в м.Берегово в родині чехословацького держчиновника, в 1945-1950 рр. - головний редактор газети "Млада фронт", в період "нормалізації" 70-80-х років - поет-дисидент). Він вважав нелегітимним вилучення в 1945 р. Закарпатської України із складу ЧСР та передачу її СРСР з позиції чехословацького конституційного та міжнародного права.⁹ Цю тезу Я.Горжец повторює і в ряді інших публікацій 90-х років. Близькою за духом до його ідей є стаття Я.Скотарського, опублікована в 1990 р. в чеському журналі "Репортер", де проаналізована, зокрема, і еволюція поглядів президента ЧСР Е.Бенеша в 1939-1945 рр. щодо післявоєнної долі Закарпаття. Я.Скотарський описує сам процес возз'єднання краю з Україною, базуючись в основному на спогадах Ф.Немца. Автор в кінцевому результаті вважає акт возз'єднання незаконною анексією Радянським Союзом території іншої держави.¹⁰

Вказане публіцистичне твердження із надмірним запалом було відразу ж підхоплене радикалами з рядів закарпатських русинів та доведено до абсурду у формі їх політикантських заяв і звернень, починаючи від урядів і парламентів держав Центрально-Східної Європи та України і аж до ООН, про неправочинність із самого початку факту возз'єднання Закарпаття з Україною і необхідність денонсації чи визнання недійсним радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. У свою чергу, деякі чеські політичні сили почали спекулювати на проблемі "чехословацької одвічності" Закарпаття. А скандально відомий радикал-екстремістський лідер Об'єднання за республіку-Республіканської партії Чехословаччини М.Сладек, приїхавши в 1991 р. до м.Мукачево, особисто провокаційно підняв над місцевим замком чехословацький державний прапор. Саме така галаслива метушня справедливо викликала різко негативну реакцію центральних державних органів України і сформувала стереотип про "закарпатський сепаратизм".

На тлі цих крайніх позицій концепція канадського історика П.-Р.Магочі про вибір закарпатцями у 1944-1945 рр однієї із цілого ряду історичних альтернатив розвитку краю після Другої світової війни виглядає взагалі поміркованою.¹¹

Крайнощі не личать соглядним історичним дослідженням. А списувати перебіг процесу у Закарпатті з листопада 1944 по червень 1945 рр. саме в такому руслі, у якому він відбувся, тільки на "руку Москви" - певне спрощення. У цьому плані варто навести постулат президента-гуманіста сучасної Чеської Республіки - В.Гавела, який постійно твердить, що якщо б хід історії визначався інтригами "високих кабінетів", то народ чи суспільство із своєю діяльністю взагалі не були б потрібними, а це - далеко не так. Розуміємо пафос критичних положень І.І.Попа, направлений проти провінційного самоприйняття чи закарпатського "самоїдства". Та твердити, що Закарпаття було "приречене" Москвою і Прагою на вихід із складу ЧСР, так само, як запевняти, що возз'єднання краю з Україною було неминучістю і історичною закономірністю, це - яскравий прояв у сучасній історичній науці залишків ортодоксальних методів марксистського історичного фаталізму. Такий підхід заперечує свідому історично-перетворюючу діяльність людини (не абстрактних "народних мас"), примушуючи і окрему особу, і суспільство в цілому пасивно чекати, склавши руки, коли матеріалізується "закономірність" чи рішення, схвалені "на небесах".

Неможливо брати під сумнів історичний факт возз'єднання Закарпаття з Україною, який є реальністю. Але без надмірної політизації варто розглядати цей факт науково-теоретично і у контексті множини історичних альтернатив чи "виборів", які постали наприкінці Другої світової війни перед населенням краю. Та навіть в сучасних серйозних наукових роботах ні-ні і продовжує прохолодитися комплекс "історичної приреченості". Ретельний дослідник історії Закарпаття О.Д.Довганич, наприклад, пише: "...Напрошується питання, чи була альтернатива возз'єднанню? Як свідчать серйозні історики, вона існувала хіба лише теоретично. Висновок може бути однозначний: все сталося так як мало статися".¹² У наведеному твердженні порушується логіка наукового підходу - безсумнівним історичним фактом, кінцевою подією намагаються довести неминучість саме такого результату. Тобто, результатом пояснюється сам результат. Але ніхто з серйозних дослідників і не прагне зарок заперечити об'єктивності факту возз'єднання

Закарпаття з Україною в 1945 р., тим більше - його доцільність. Дану подію, все ж, варто розглядати не тільки з позиції фактографічно-літописного фіксування, але й у дійсно науковому, пізнавально-прогностичному, багатоваріантному ракурсі. Без сумніву, змінити історію неможливо, шкідливо і непотрібно, але варто замислитися над ключовими її фактами, щоб пояснити, чому із множини варіантів відбулося саме так, а не інакше.

Загалом історія - зовсім не безальтернативна, а - відкрита для множини варіантів розвитку. Історичний процес - набагато складніший і багатовекторний, із визначальним впливом людського чинника. І.І.Поп, наприклад, лише торкається ролі місцевої політичної еліти в розвитку подій на Закарпатті у 1944-1945 рр., котру за логікою дослідження йменує "статистами" московських "режисерів". Але в той час не тільки під тиском Москви та ідейно-комуністичного переконання вона зробила історичний вибір з множини варіантів на користь України, оптимальність якого безсумнівна. Якщо б цей вибір принципово суперечив інтересам більшості населення Закарпаття, то, принаймі за відкритості кордонів з сусідніми державами аж до кінця 1945 р., край би суттєво обезлюднів. Варто визнати, однак, повну справедливість тверджень І.І.Попа про брутальну загарбницьку політику сталінської Москви щодо Закарпаття і Чехословаччини в 1944-1945 рр. Попри різкість постановки питань щодо дипломатичної боротьби і зовнішньополітичних рішень та інтриг навколо Закарпаття у 1944-1945 рр. роботи І.І.Попа з даного питання залишаються одними з найбільш глибоко обґрунтованих у документально-архівному плані, наближеними за об'єктивністю викладу матеріалу до істинного перебігу подій після визволення краю, хоча депо і своєрідні за безкомпромісністю висновків.¹³ Жаль тільки, що з просторовим віддаленням від батьківщини і професійному історичному І.І.Попу не вдалося уникнути політичного песимізму: "Вопрос анексії Подкарпатської Русі СССР був рішенням в марті 1944 р. у Москві...Но а што Мукачівський маніфест? Пустий папір, заготовлений у Москві. Так што сие уже ни была русинська політична ідея, а московська. Таї на тому наші політичні ідеї закончилися".¹⁴

Точка зору української історіографії на проблему возз'єднання Закарпаття із Україною з початку 90-х років пройшла суперечливу еволюцію. На рубежі 80-90-х років навколо даного питання розпочалася занадто бурхлива дискусія,

яка набрала переважно політичного звучання. Розпад СРСР і реальне усамостійнення України супроводжувалися як унітарним націонал-романтизмом, так і акселерацією локалпатріотизму. В 1991-1995 рр. в Закарпатті ці течії певним чином зіштовхнулися і в сфері практичної політики, і в царині національної ідеї. Переведення наукових дискусій у політичну площину, про що, наприклад, яскраво свідчать дві принципово протилежні публікації М.Панчука та П.-Р.Магочі в журналі "Політична думка", або серія науково-публіцистичних робіт О.Мишанича, як і багатьох інших ідейно ворогуючих авторів, зіграло вельми негативну роль для краю. Виключно політизовано минуле Закарпаття дискутувалося в засобах масової інформації. Формуванню негативного іміджу щодо Закарпаття на загальнодержавному рівні не змогли запобігти і зважено-помірковані статті І.М.Григача та С.В.Віднянського в журналі "Політика і час". Надмірною гіперболізацією загрози закарпатського "сепаратизму" та русинства державним центром були надовго поховані законодавчі проекти щодо самоврядності та спеціального економічного режиму в Закарпатській області. Майбутнє вже показало наскільки такий односторонній підхід привів до гальмування процесу розподілу компетенцій між центром і регіонами та розвитку місцевого самоврядування за цивілізованими європейськими стандартами загалом по Україні. Водночас, обмежена провінційність місцевих політичних, економічних та інтелектуальних еліт також зумовила переведення специфіки регіону, в т.ч. й історичної, в політичну площину. Об'єктивні національно-культурні питання перетворилися в предмет політико-ідейного й державницького протистояння. До речі, великим парадоксом є те, що ідеологія русинства, яка за соціально-економічним походженням в Закарпатті одвічно була правоконсервативним світоглядом приватного власника, насамперед самостійного землероба (позаяк в краї основним соціально-економічним було і є земельне питання), що підтверджується її постійною популярністю не у відносно бідних гірських районах, а в більш заможних - низинних, протягом 90-х років взята в регіоні на озброєння і закарпатськими та загальноукраїнськими лівими силами.¹⁵ Сумнівно чи відповідає світогляду та інтересам прагматичного селянина Закарпаття наприкінці 90-х років когдосно-усуспільнююча ідеологія КПУ і СелПУ. Проблему русинства нарешті варто деполітизувати. А для скурпульозних дослідників є чимало маловисвітлених проблем, наприклад,

тиких як: взаємозв'язок генези русинства і 200-річного поширення греко-католицизму (що, правда, потребує серйозної роботи в архівах Ватикану), русинство, як форма багатовікового самозбереження національної специфіки лемківської етногрупи в Центральній та Південно-Східній Європі в іншомовному середовищі або русинство як транскордонний мультикультурний чи й взагалі міжцивілізаційний феномен тощо. Але загроза безпеці політичного трактування проблеми, як видається, знову відсуває на невизначений час неупереджений науковий аналіз феномену русинства та його регіонального прояву в Закарпатті.

Дискусія про "чистоту" методів і практичних дій Кремля по приєднанню Закарпаття в 1944-1945 рр. не припиняється і в сучасності. Але ці питання доцільно принципово відділяти від стратегічно позитивного для історичної долі краю факту воз'єднання Закарпаття з Україною. Межують з правовою наївністю спроби деяких заполітизованих кіл піддати сумніву легітимність радянсько-чехословацького Договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. та його схвалення Тимчасовими Національними Зборами (ТНЗ) ЧСР у листопаді 1945 р. Гіпотетичне визнання "неконституційності" такого рішення ТНЗ ЧСР відрвало б всю конституційно-правову систему Чехословаччини 1945 р. і подальших років, в т.ч. і "бенешівські декрети", чого ні сучасна чеська і словацька влади, ні Європа в цілому абсолютно не бажають і не допустять. Незважене політиканство навколо даної проблеми загрожує "балканізацією" Центрально-Східної Європи. Взагалі, в цій полінаціональній частині європейського континенту, де не було і нема етнічно чистих територій, надзвичайно небезпечно жонглювати з кон'юнктурною метою як радикал-націоналізмом, так і псевдосамовизначенням етнічних спільнот.

Вказане застереження підтверджується й дипломатичними інтригами навколо Закарпаття періоду II світової війни. Безвідставними є завжди екзальтовані сучасні ремінісценції до "історичних кривд" стосовно повоєнної долі Закарпаття. Попри здоровий регіоналпатріотизм варто розуміти, що входження Закарпаття до складу СРСР не було з точки зору міжнародних відносин проблемою світової політики того часу, а лише питанням двохсторонніх радянсько-чехословацьких відносин або, щонайбільше, - елементом конструювання радянської зони впливу у Східній Європі. Методи реалізації зовнішньополітичних інтересів Кремля в регіоні протягом Другої

світової війни та перших післявоєнних років беззаперечно були сумнівними - диктаторськими і загарбницькими, але ні одна велика західна держава в той час навіть не критикувала їх. І, сумнівно, чи міг без західної підтримки президент ще не визволеної Чехословаччини протистояти масованому тиску Кремля в 1944-1945 рр. За будь-якої спроби дипломатичного опору Е.Бенеша Москва не дозволила б еміграційній владі повернутися в ЧСР і реальною було створення виключно комуністичного маріонеткового чехословацького уряду за прикладом польсько-люблінського варіанту 1944 р.

Потрібно зазначити, що великі держави Заходу не були достатньо поінформовані про перебіг подій і майбутнє Закарпаття. У 1998 р. словацький дослідник П. Лукач опублікував декілька нових документів з дипломатичної переписки 1944 р. Дж.Кеннан, який працював у посольстві США в Москві, з Вашингтоном. Базуючись на інформації про публічний виступ у Москві комуніста В.Копецького 10 листопада 1944 р., Дж.Кеннан направив 2 депеші у Вашингтон щодо можливої зовнішньополітичної лінії ЧСР після визволення країни. Одна з депеш, отримана держдепартаментом США 16 листопада 1944 р., присвячена значним чином повосній долі Закарпаття. Дж.Кеннан зафіксував позицію КПЧ про майбутнє Чехословаччини, як держави рівноправного союзу чехів, словаків та русинів, з обіцянкою широкої автономії Підкарпатської Русі. Але американський дипломат схилився до ймовірності чергового варіанту післявоєнного розвитку Закарпаття: "...Культурні та внутрішньополітичні впливи на русинські справи будуть сильнішими з боку прилеглої радянської України, ніж з Праги. Це означало б, що місцеве життя Підкарпатської Русі знаходилося б під радянським контролем саме так, як це є в північному Ірані, тобто, що провінція не стала б формально частиною СРСР, але була б областю радянського культурного і політичного проникнення на основі расової спільності з українським народом."¹⁶ Дж.Кеннан помилявся разом з чехословацькими комуністами, тому що навіть лідерам КПЧ Кремль не розкривав ще в першій половині листопада 1944 р. свої плани щодо Закарпаття.

Українські, чеські, словацькі та інші історики чомусь найбільшу увагу звертають на об'єднавчий рух осені 1944 р. в Закарпатті та чехословацько-радянські взаємини стосовно майбутнього Закарпатської України періоду кінця 1944-початку 1945 рр. Значно менше історичних досліджень присвячено

радянсько-чехословацьким переговорам другої половини березня 1945 р. в Москві, на яких, фактично і була остаточно погоджена між ЧСР та СРСР повоєнна доля Закарпаття, як нової складової частини України. Саме тоді радянське керівництво добилося від президента ЧСР Е.Бенеша чіткого офіційного підтвердження, що Закарпатська Україна вийде із складу Чехословаччини і ввійде до СРСР. У кінці березня 1945 р. на пленарних засіданнях в Москві по обговоренню програми першого уряду Національного фронту чехів та словаків(НФ) представники всіх політичних партій ЧСР погодилися з передачею Закарпаття Україні(СРСР). Словацька Національна Рада ще в кінці 1944 р. висловилася за підтримку прагнень закарпатців по воз'єднанню з Україною, що й підтвердили її представники на консультаціях партій НФ у Москві. Проти входження Закарпаття до складу СРСР не мав заперечень на московських переговорах березня 1945 р. ні один чеський політик, а зауваження правочентристських чеських партій стосувалися виключно процедури передачі краю радянській стороні на конституційно-правових принципах.

Розгляд питання Закарпаття на березневих 1945 р. переговорах у Москві проходив у двох площинах: перша - безпосередньо під час зустрічей президента ЧСР Е.Бенеша та представників лондонського еміграційного уряду ЧСР із В.Молотовим та іншими радянськими офіційними особами, друга - на політичних переговорах словацької та чесько-загальнодержавної делегації чи політичних партій ЧСР по формуванню уряду Національного фронту чехів і словаків і основних положень програми його діяльності, що паралельно велися у тій же Москві.

Детальний виклад обговорення проблеми Закарпаття представниками чеських і словацьких політичних партій, де Розділ УІІ майбутньої Кошицької програми уряду ЧСР про Карпатську Україну розглядався на засіданнях 24-28 березня 1945 р., міститься у першому томі документального збірника "Шлях до травня. Виникнення народної демократії в Чехословаччині", виданому у Празі ще в 1965 р. Оригінали вказаних документів зберігаються зараз у Центральному державному архіві Чеської Республіки (м.Прага) - так званий "Фонд Готтвальда", де є спеціальна підбірка(том) - "Московські переговори про урядову програму і склад кошицької влади"(311 стор.).¹⁷ Але не введені у науковий обіг залишаються ще документи цього ж фонду стосовно переговорів керівництва КПЧ із Й.Сталіним й іншими державними і партійними діячами

СРСР щодо Закарпаття, котрі містяться в томах "Закарпатська Україна" (1943-1945 рр.) та "СРСР - політичне і культурне співробітництво" (1945-1951 рр.) і деяких інших спеціальних підбірках.¹⁸ Різні ракурси дискусії стосовно повоєнної долі Закарпаття, тому не варто вважати вже остаточно дослідженими.

Нові моменти в оцінці позицій ЧСР і СРСР на московських переговорах у березні 1945 р. можуть внести документи з російських архівів. Але доступ до них, особливо, до офіційних документів радянської зовнішньої політики, щонайперш з архіву МЗС РФ, в тому числі й документів березневих 1945 р. переговорів між ЧСР і СРСР, на жаль, в останні роки для іноземних (зрозуміло, й українських) істориків стає все більш ускладненим. Режим роботи дослідників з новітньої історії у державних архівах Москви все більш нагадує забуті радянські часи. За такого стану велими позитивним фактом є активна діяльність російських істориків протягом 90-х років по збору і публікації матеріалів з періоду 40-х років ХХ ст., що зберігаються в архівах РФ, особливо науковців з Інституту слов'янознавства і балканістики РАН.

Під керівництвом відомого російського богеміста - д.і.н.Г.П.Мурашко групою дослідників ІСІБ РАН підготовлено і опубліковано в 1997 р. збірник документів "Східна Європа в документах російських архівів 1944-1953 рр. Том I 1944-1948 рр.", де вперше оприлюднені і радянські варіанти запису бесід президента ЧСР Е.Бенеша із керівниками СРСР на радянсько-чехословацьких переговорах у Москві в березні 1945 р., що зберігаються в Архіві зовнішньої політики РФ (тобто, архіві МЗС РФ).¹⁹ Ще до публікації вказаного збірника саме ці документи ввела в науковий обіг відома дослідниця з ІСІБ РАН - д.і.н.В.В.Мар'їна у журнальній статті про останній візит президента ЧСР Е.Бенеша до Москви, опублікованій у журналі "Слов'янознавство" у 1996 р.²⁰ У 1996 р. російська сторона передала Чеській Республіці підбірку документів з архівів РФ, поміж яких є й запис виступів Й.Сталіна на завершальному прийомі в Москві в честь візиту Е.Бенеша та чехословацької офіційної делегації 28 березня 1945 р. Зараз вони зберігаються у спеціальному фонді ЦДА ЧР, і деякі з цих документів відразу ж опубліковані в 1997 р. у Чехії.²¹

В опублікованому в 1999 р. в Ужгороді збірнику архівних матеріалів "Возз'єднання", на жаль, проблема радянсько-чехословацьких переговорів і взагалі дипломатичних контактів 1944-1945 рр. щодо майбутнього Закарпаття майже не

згадується. Тому групування і зміст вказаної документальної публікації має риси деякої провінційності, позаяк обмежується лише вузьким колом регіональних питань (не говоримо вже про дещо "хрестоматійний" характер даної підбірки документів, так як більшість із них упорядники вже раніше публікували та коментували, на що варто вказати і Поп ІІ).²² Возз'єднання ж Закарпаття було, без сумніву, в першу чергу предметом міждержавних радянсько-чехословацьких стосунків. Такого характеру документи збагатили б загальну історичну картину міжнародно-правового оформлення входження краю до складу СРСР (України) та вирішення не тільки міжнародно-політичних, але й гуманітарних, матеріально-фінансових та інших питань, зокрема і проблем нових державних кордонів, оптації населення тощо, пов'язаних із возз'єднанням Закарпаття з Україною. Звертаємо увагу на серйозне висвітлення даних проблем і інших нових моментів з історії Закарпаття перших повоєнних років в зарубіжних документальних публікаціях, зокрема в збірці матеріалів з чеських архівів "ЧСР і СРСР. Документи міжурядових переговорів".²³

Загалом, бурхливі дискусії 90-х років у вітчизняній та зарубіжній історіографії щодо возз'єднання Закарпаття з Україною могли б бути набагато предметнішими і менше заполітизованими, якщо б відразу ж розгорнулася активна джерелознавча робота по введенню матеріалів з українських, російських, чеських, словняцьких та інших архівів у науковий обіг. Збагачення і розширення джерельної бази на рубежі ХХ-ХХІ ст. дозволить уже в найближчий час внести концептуальну стрункість (із збереженням плюралізму наукових підходів) у ґрунтовне висвітлення підготовки, перебігу і наслідків процесу возз'єднання.

¹ Нариси історії Закарпаття.-Т.ІІ (1918-1945).-Відпов.ред.Гранчак І.М.-Ужгород:Закарпаття.-С.576-658.

² Див.Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне.-Ужгород:Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації.-1997.

³ Возз'єднання.Збірник архівних документів і матеріалів (травень-1944-січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.-Ужгород:Закарпаття.-1999.

⁴ Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944-січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Друге видання, доповнене. Ужгород: Закарпаття-2000.

⁵ Поп І.І. Чехословакия - Советский Союз. 1941-1947 гг. - М.: Наука -1990. -С.142-163.

⁶ Поп І.І. Режисери і статисти. "Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною" в дзеркалі московських документів 1944-1945 рр.//Карпатський край. - 1995. - №1-4. -С.С.68-72

⁷ Kaplan K. Pravda o Československu 1945-1948. -Pr.:Panorama. - S.23-42.

⁸ Brod T. Zpráva o naplněné touze//Reflex. -1990. -N24. -S.26-28.

⁹ Hofec J. Podkarpatská Rus: včera, dnes... a zítra//Mezinárodní politika. -1991. -N1. -S.24-25,32.

¹⁰ Skotarský J. Podkarpatské otázky//Reportér. -1990. -N13. -S.18-22.

¹¹ Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). - Ужгород: Поличка "Карпатського краю". -1994. -С.С.152-154;164-166.

¹² Довганіч О.Д. Політуправління 4-го Українського фронту про вікопомну подію//Того дня зайшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне. -Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації. -1997. -С.63.

¹³ Див. Поп І.І. Збірник документів "Возз'єднання" і його автори//Християнська родина. -2000. -5 жовтня. -С.10-13.

¹⁴ Його ж. Русинська політична думка за 150 років//Християнська родина. -1999. -7 липня. -С.9.

¹⁵ Привітання від Голови Верховної Ради України п.Ткаченка 5-ому Світовому Конгресу Русинів// Християнська родина. -1999. -7 липня. -С.1; Мигович І.І.,Макара М.П. Русинство в контексті сучасного слов'янства//РІО. -1999. -19 червня. -С.5.

¹⁶ Цит. пб.: Lukáč P. George Frost Kennan o Slovensku v rokoch 1940-1945// Historický časopis. -1998. -N 3. -S.513.

¹⁷ Státní ústřední archiv ČR (SÚA ČR),Praha. - Archiv ÚV KSČ. - Fond 100/24. - Svazek 172. - Archivní jednotka 1537.

¹⁸ Ibid. - Sv.173. -A.j.1547; Sv.99. - A.j.1145.

¹⁹ Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. - Т.1. 1944-1948 гг. - М.:Новосибирск:Сибирский хронограф. -1997.

²⁰ Марьяна В.В. Э.Бенеш: последний визит в Москву (март 1945 г.). Документальный очерк//Славяноведение. - 1996. - №6. -С.С.77-88.

²¹ SÚA ČR. - F Sbířka dokumentů z ruských archivů k dejinám Československa (SDRA). - I s. 22-25

²² Поп І.І. Збірник документів "Возз'єднання" і його автори. -С.10.

²³ ČSR a SSSR 1945-1948. Dokumenty mezivládních jednání. - Brno:Doplněk. -1997. -S.75-78,100-101, 323-326,342-343.